

Časlav Očić*

Redovni član SANU, Odeljenje društvenih nauka

KRIZA SMISLA: KRAJ RADA ILI NOVO ROPSTVO?*

Apstrakt: Ide li (bogato) čovečanstvo ka društvu bez rada? Da li će zbog robotizacije, svetske ekonomske krize i rastuće nezaposlenosti i radu (kao i istoriji, geografiji, državi, naciji, porodici, veri, ideologiji...) doći kraj? Kakav je odnos rada i pljačke? Rada i rata? Kako opšta komercijalizacija i korporativizacija utiču na rad? Da li je na pomolu novi ekonomski imperijalizam ili novo ropstvo? Neofeudalizam? Neomerkantilizam? Kakva je budućnost postmodernističkog eksperimenta dekonstrukcije?

Ključne reči: rad, globalizacija, svetska ekonomska kriza, automatizacija, nezaposlenost, kiborg, komercijalizacija, kriminal

Ide li čovečanstvo ka društvu bez rada? Poslednjih dekada 20. veka u globalnoj ideosferi dominirali su endistički konstrukti kao što su „kraj ideologije“, „kraj istorije“, „kraj geografije“.

- *Kraj ideologije* trebalo je da označi opadajući uticaj klasa na politiku, gde leвица i desnica prihvataju *klasni mir* države blagostanja;
- *Kraj istorije* je došao, jer, kako navodi Fukujama, ono što se krajem drugog milenijuma javlja kao oblik društvene organizacije i sistemsko rešenje u razvijenim zapadnim zemljama predstavlja poslednju stepenicu u dosadašnjem hiljadama godina starom eunomijskom traganju čoveka, traganju za boljitkom: *sistem liberalne demokratije*, tvrdi se, najbolji je mogući i neće biti potrage za novim ni težnji za promenom. Paradoksalno: istorija izbačena kroz prozor, vratila se na velika vrata – čak se zgušnjava, što je čini epohalnom; neke misleće ličnosti – koje njihovi protivnici optužuju za moralnu paniku – tu epohu zabrinuto doživljavaju kao predapokaliptičku.

* ocicc@sbb.rs

** Osnovu rada čine ideje koje je akademik Časlav Očić izrekao u svojoj pristupnoj besedi maja 2016. godine u SANU. Redakcija je smatrala da bi čitaocima Časopisa trebalo predočiti te stavove kako bi i pitanja kriminaliteta i njegove kontrole mogli staviti u opšti kontekst. Utoliko pre što akademik Očić piše i o ekonomskoj krizi koja generiše kriminalitet (naročito onaj „belih okovratnika“), o produblivanju jaza između bogatih i siromašnih (sa kojim je povezan i „kriminalitet moćnih“), o ulozu rata (pa time i zločina koje izaziva) u savremenom svetu, o terorizmu, prostituciji... i nizu drugih pitanja od značaja za krivične nauke.

- *Kraj geografije* najvio je Mekluan: elektronski mediji napravili su od Zemljine kugle „globalno selo“; različiti tehnološki deterministi razvili su ideju i preneli je i u druge sisteme informacija – kada u istom trenutku svi „globalni“ građani budu mogli da dobiju svaku informaciju, to znači da fizičke distance više ne postoje, tj. da je ukinut *prostor* kao što, navodno, „kraj istorije“ ukida *vreme*.

Krajem minulog stoleća većina zapadnih i tranzicionih intelektualaca verovala je (ili im se to činilo) da nastupa vreme univerzalizacije, umesto *hantingtonovskog* sukoba civilizacija, da dolazi *era globalne civilizacije*. To je vreme kada i globalni moćnici intenziviraju rad na svojevrsnom istorijskom inženjeringu: bezuslovna zapovest novog PS-a (Pravila službe) koja garantuje opstanak i širenje globalne civilizacije u znaku je Kapitala i glasi: autentična politika i kultura ne smeju da stoje na putu ekonomskoj ekspanziji transnacionalnog kapitalizma. I po cenu samorazaranja ove civilizacije, kojoj je izgleda to imanentno, jer apsolutna, globalna turbokapitalistička civilizacija bori se protiv svega što je u osnovi *singularno*, autentično: protiv nacije i nacionalne države, protiv prava, protiv nauke, protiv vaspitanja i obrazovanja, protiv porodice, protiv vere, protiv tradicije uopšte, pa i protiv rada. Uprošćeno rečeno: protiv kvaliteta a za kvantitet! Protiv vrednosti a za korisnost; protiv kreativnosti a za imitaciju i simulaciju; za uniformnost a protiv diverziteta; za sivilo i dosadu mediokritetstva; maksimizaciju količine i brzine...

U stvari: „Pobeda i poslovanje jedini su njeni imperativi. I najmanja privrženost, osećanje, pravo, zakon, ljubav, emocija, religija – sve što može da ugrozi potpunu slobodu [izbora, dodao Č. O.] predstavlja ustupak konkurenciji, kamen je spoticanja i znak poraza. Sve je dozvoljeno, ali tek što se osigura ekonomska pobeda, tek pošto prevlast [kapitala, dodao Č. O.] postane izvesna“, zapisao je u romanu *Gomora*, pre nekoliko godina, italijanski književnik Savijano¹.

Stoleće pre toga, u intervjuu za *Čikago Tribjun* 1916, industrijalac Henri Ford je izjavio: „Istorija je manje-više glupost. Ona je tradicija. Ne treba nam tradicija. Hoćemo da živimo u sadašnjosti, i jedina istorija koja je vredna više od pišljivog boba jeste ona koju stvaramo danas.“ Dakle, *Mi* stvaramo istoriju, *Mi* smo, zemaljski bogovi, demiurzi i gospodari sveta!

Ko smo to *Mi*? Pomenuo sam *modernistu* Forda. Evo još jednog radikalnog, prevratničkog, odgovora:

Prezrivo ću baciti svoju rukavicu
u lice svijetu
i gledat ću kako se ruši
ovaj gigantski pigmejac
a njegov pad neće pogasiti mojega žara.
zatim ću kao neki pobjednički bog
poći nasumce

1 U pitanju je dokumentarni roman o delovanju jedne od najopasnijih italijanskih i svetskih kriminalnih organizacija – napuljske Kamore koji je prvi put objavila izdavačka kuća Mondadori (Saviano R. /2006/: *Gomorra – Viaggio nell’ impero economico e nel sogno do dominio della Camorra*, Milano – kod nas prevod je izdala Geopolitika 2007. godine).

kroz ruševine svijeta
i, davajući svojim riječima snagu djela,
osjetit ću se jednak stvoritelju.

Ko je autor ove poeme? Karl Marks! Tragom Marksa, postmodernisti idu korak dalje, oni nas bez osvrtanja na pouke prošlosti, bez ostatka, usmeravaju ka budućnosti: Honor the Past – Imagine the Future! Kliču politički lideri, sekundiraju ekonomski eksperti, instant-reformatori. Pri tome, od nas se zahteva ne samo da o budućnosti maštamo nego i da je anticipiramo i da se za nju (najčešće u raznim obojenim revolucijama) i borimo.

Vratimo se našem glavnom junaku, junaku postherojske ere – Henriju Fordu. Pre sto godina on je izjavio da radnike treba da zamene roboti, jer, oni „u svakom slučaju nemaju sindikat s kojim moramo da pregovaramo“. Dakle, *centralno ekonomsko pitanje* je ipak *pitanje moći i interesa*. Iz njega se izvode pitanja tehničkog progressa, efikasnosti i isplativosti.

Da li *automatizacija*, *svetska ekonomska kriza* i *rastuća nezaposlenost* nagoveštavaju *društvo bez rada* tj. *kraj rada*? Da li su *kiborzi* novi *robovi* (kojima će vladati neki savremeni *henriji fordovi* ili megabankari) ili su oni novi *gospodari*, pa čak možda – kako to (čini mi se: naivno) veruje neomarksista Antonio Negri – subjekti nove (komunističke) revolucije, umesto iščezle industrijske radničke klase?

Kant je pre više od dva veka tvrdio da je čovek jedino biće s egzistencijalnom potrebom da radi; to nije potreba za radom samim po sebi već *potreba za smislom*.

„Svetska istorija, shvaćena kao istorija država, borba je između dva i samo dva principa. Čovek ima dva, i samo dva načina, da sebi obezbedi potrebna dobra: ekonomski način obezbeđivanja dobara je rad, a politički pljačka. *Ekonomski* način znači: mir, slobodu, bratsku zajednicu, drugarstvo, humanost. *Politički* način znači: rat, neslobodu, egoističko društvo, dominaciju, varvarstvo.“ Tako je pre više od osam decenija nemački sociolog Openhajmer apriorno antagonizovao politički i ekonomski domen na štetu prvog, a u prilog drugom.

Trgujemo, ne ratujemo! – tu poruku odlazećim feudalnim apsolutističkim monarhijama uputio je tržišni kapitalizam u dolasku. Danas, nasuprot toj (naizgled) miroljubivoj tranzicionoj paroli, prevlađuje mišljenje o privredi kao osnovnoj sferi sukoba interesa na globalnoj ravni. Mišljenja se razlikuju prema tome da li se kao primarni akteri sučeljavanja vide *firme* ili *države*, odnosno nacije. *Transnacionalni liberali* i *geoekonomisti* vode žestoke raspre oko toga, odevajući u novo ruho dva stoleća stare polemike o ulozi ekonomskih i neekonomskih činilaca (pre svega, države) u privrednom razvoju pojedinačnih zemalja.

Zagovornici geoekonomike tvrde da je posle hladnog rata glavna bitka ekonomska; ona se vodi između različitih tipova nacionalnih kapitalizama. Konkurentnost je ključ, jer je globalizacija *igra s nultom sumom*. Ne firme, nego mesta, nacije, države, blokovi međusobno konkurišu. Ne poriče se sve veća međuzavisnost svetskih ekonomskih procesa; ali, *Mi* treba da odgovorimo na globalizaciju tako što ćemo biti *jači* u odnosu na naše konkurente. Tu se vidi i nova uloga države: ona umesto *države blagostanja* postaje *država konkurencije*, koja treba da dâ glavni doprinos našoj *pobedi*; američki geoekonomist Lutvak napisao je još 1993. knjigu pod naslovom: *Kako pobediti u geoekonomskoj borbi za ekonomsku nadmoć*.

Kritičari zameraju geoeconomistima da padaju u teritorijalnu zamku pretpostavljajući da se privrede mogu definisati – matematički rečeno – u diskretnim teritorijalnim terminima. Rejk veruje da se ideja konkurentnosti koristi za smanjenje poreza i za suzbijanje interesa radnika. I Čomski, smatra da je geoeconomika ideologija koja služi interesima bogatih da pritisnu radnike da više rade za manju nagradu. Krugman tvrdi da je netačno da vodeće nacije sveta u nekom značajnom stepenu ekonomski konkurišu jedna drugoj. Firme, a ne nacije, takmiče se u globalnoj privredi. Geoeconomika služi nacionalnim, a ne transnacionalnim poslovnim interesima i vodi protekcionizmu.

Zagovornici transnacionalnog liberalizma su koalicije elita u liberalnim državama, međunarodne institucije i transnacionalne korporacije. Za njih su slobodna trgovina i otvorena tržišta ključ ekonomskog uspeha i prosperiteta. Prema njima: globalizacija je pozitivno dobro za sve: to je *igra s nenultom sumom* u kojoj svi dobijaju. Mešanje države u privredu je loše: protekcionizam ima katastrofalne posledice. Uloga države je da stvara najbolju poslovnu klimu za korporacije. Svet se sastoji od država koje su „prijateljske“ ili „neprijateljske“ prema tržištu (mereno indeksima slobode Freedom House-a). Opasnost nisu druge države već protekcionisti; neprijatelji u drugim državama su u stvari neprijatelji tržišta – tako (ideološki) intoniraju svoju argumentaciju neoliberali.

Još je Karl Šmit tvrdio da je *rat* izlaz iz krize: izlaz iz male krize je mali, a iz velike – veliki rat! (Neki istoričari i ekonomisti smatraju da se iz Velike krize tridesetih izašlo tek i konačno Drugim svetskim ratom). Stvaranje kriznih žarišta i pokretanje ratova bez pobednika (no win war) i preko opunomoćenika (war by proxies) posle Korejskog rata sredinom minulog veka (prvi takav rat) postalo je stvar rutine moćnika. A izgleda i nužnost, jer se struktura proizvodnje i potrošnje, na primer, u SAD, drastično promenila u korist vojnoindustrijskog kompleksa, tako da bilo kakva dinamizacija privredne aktivnosti, odnosno izlazak iz krize, podrazumeva rast proizvodnje oruđa, oružja i municije. A tražnju je moguće povećati samo ako se krene u neki novi rat. Tu su i profiti najveći i brzo se ostvaruju. Dakle, investicija u rat je u privredama takve strukture najisplativija investicija. Kako se to odražava na tržište rada? Osim povećane tražnje za oruđem, oružjem i municijom raste tražnja i za plaćenicima (janičarima), prostitutkama i (voljnim i nevoljnim) donatorima ljudskih organa. A s obzirom na to da već duže vreme živimo u postherojskom dobu, to se smatra „normalnim“, a ko u domenu tih „novih“ usluga uspe, on je junak nove realnosti (primer: Kušner).

Izrazi koji se koriste u današnjim ekonomskim raspravama u znatnoj meri definisani su semantičkim nasleđem iz ranijih debata. Pri tome, u ekonomskoj terminologiji vidljiv je uticaj drugih tzv. egzaktnih nauka: najpre fizike (ravnoteža, oscilatorna kretanja...), zatim biologije (kružni tok ili cirkulacija, rast, razvoj, semenski kapital), medicine (šok terapija) i sve više vojne nauke (ekonomske sankcije, ekonomska bezbednost, ekonomski rat, hibridni rat, kost-benefit analiza strateških migracija kao oružja rata, strateški menadžment...). Militarizacija ekonomike (nauke o privredi) nesumnjivo je posledica militarizacije ekonomije (privrede). Mnogi kritikuju upotrebu vojnih termina u ekonomskoj sferi; oni tu militarizaciju smatraju

izrazom neomerkantilizma i ekonomskog nacionalizma; po njima, ona nužno vodi u konflikte.

Jer, realna i „nadrealna“ (spekulativna) ekonomija (zasnovana na vojnoj i političkoj moći, a ne na ekonomskoj efikasnosti) permanentno narušava ravnotežu (pre svega kapitala i rada) potrebnu za održiv privredni (i ukupni) razvoj. Da li je tu pređena tačka singulariteta? Ako jeste, onda tu, u pogledu budućnosti čovečanstva, nikakva nauka ne može pomoći. Pa ni Institut za novu ekonomsku teoriju (INET) za čije osnivanje je poznati magnat Soroš obezbedio četiri milijarde (naravno, ne svojih!) dolara. Dosadašnja ekonomska nauka, tvrdi Soroš, nije mogla da reši pitanje nezaposlenosti; to će pitanje rešiti novi ekonomski teoretičari iz INET-a! Iz iskustva je poznat ishod sudara *znanja* i *moći*, ekonomike i politike. Primer izbora između *rasta* i *vlasti* ilustruje paradoks privrednih reformi u socijalizmu – od NEP-a do Dragoslava Avramovića. Pokazalo se da *reforma* ne može da se shvati samo kao *ekonomski* proces (još manje kao samo *monetarni*, na šta se svojevremeno u osnovi sveo Avramovićev Program I) čiji je cilj povećanje stope rasta ekonomskih agregata – ona je i *društveni* proces u kome se sukobljavaju *interesi* heterogenih socijalnih grupa (što je odmah došlo do izražaja čim je Program II otvorio pitanje države i svojine, odnosno promene konstelacije moći). Ishod tog sukoba je poznat. Bez obzira na ingenioznost Avramovićeve zamisli i uspeha u prvoj fazi njene realizacije, siroti deda Avram bi proglašen za „neprijatelja“ i time dade originalan doprinos tipologiji neprijateljstva.

Prema Bodrijarovoj genealogiji *neprijateljstva* (u neznatno modifikovanoj Bjung-Čul Hanovoj interpretaciji) neprijatelj se u prvom stadijumu pojavljuje kao *vuk*. On je spoljašnji neprijatelj koji napada i od koga se ljudi brane tako što prave utvrđenja i podižu zidove. U sledećem stadijumu neprijatelj poprima formu *pacova* koji sprovodi operacije u podzemlju; borba protiv njega se vodi higijenskim sredstvima. Posle narednog stadijuma *bube* neprijatelj preuzima viralnu formu: „Četvrti stadijum su *virusi* [...] Protiv virusa se teže možemo braniti, pošto su oni u srcu sistema.“ Virus je „fantomski neprijatelj koji se širi preko čitave planete, svuda prodira [...] i ulazi u sve pukotine moći.“ (Prema Bodrijaru, terorizam je glavna figura viralne sile). Čak i u viralnom obliku neprijateljstvo sledi imunološku šemu. Ali genealogija neprijateljstva ne poklapa se s genealogijom (tvrde) sile. Sila pozitivnosti ne pretpostavlja nikakvo neprijateljstvo (izuzev autošovinizma). Zato je *neuronska sila* manje vidljiva od viralne sile, jer nastanjuje *prostor jednakog* (lišen negativnosti) u kome ne dolazi do polarizacije prijatelja i neprijatelja, unutrašnjeg ili spoljašnjeg ili sopstvenog i tuđeg. Bodrijar i Bjung-Čul Han smatraju da su novi oblici sile immanentni samom sistemu; upravo stoga ne stimulišu imunu odbranu. Oni su možda u pravu kada je reč o razvijenim, zrelim, prezasićenim i premorenim zapadnim društvima. Čini nam se da to ne bi moglo da važi za balkanske barbarogenije kojima medijskim tepih bombama spin doktori i drugi zbnjivači i slušivači ispiru mozak 24 sata dnevno, 7 dana u nedelji, 52 nedelje u godini. Biće da je to pre pokušaj manipulacija svešču nametanjem samomržnje i/ili depresije, što u svakom slučaju treba da rezultuje odsustvom volje za životom. I da se tako remetilački faktor *samo-dokraj-či*. Endizam na delu...

Složena i protivrečna stvarnost (i kontraproduktivnost propagande), međutim, doveli su i stalno dovodi u pitanje redukcionistički karakter endističkih intelektualnih tvorevina. Ove teorije nisu nastale samo kao plod ozbiljne težnje za objašnjenjem i razumevanjem pojava i procesa, one implicitno i opravdavaju i usmeravaju (što je uloga *ideologija*, tako da nema govora o nekakvom njihovom kraju, jer nema kraja interesima: oni se čak univerzalizuju), dakle, te teorije, pored analitičko-ekspanatorne, igraju i (tačnije: imaju pre svega) *legitimizacionu* ulogu.

Moderni racionalizam (nasuprot strastima i heroizmu romantizma) doneo je univerzalizaciju interesa i njihovu legitimizaciju. I to ne samo kao legitimnost interesa opstanka i razvoja, tj. poboljšanja života pojedinca i zajednice, nego i, s obzirom na realnu konstelaciju moći, kao legitimnost interesa potčinjavanja, iskorišćavanja i uništenja drugih (slabijih): „Ako vidimo da pobeđuje Nemačka, mi treba da pomognemo Rusiju, a ako vidimo da pobeđuje Rusija, mi treba da pomognemo Nemačku, da bi ih se što više međusobno poubijalo“, rekao je 1941. godine u američkom Senatu Hari Truman, dajući paradigmatičan primer shvatanja interesa velikih moćnika.

Ovako poimanje „golih“ interesa lišeno osećanja i principijelnosti, na granici cinizma, očigledno je priraslo srcu i lokalnim moćnicima koji ga primenjuju na spstvenim podanicima.

Istovremeno su sve snažnije tendencije *komercijalizacije* i *korporativizacije*. Sve je predmet kuporodaje, uključujući i ljude, njihove organe, pa i duše. Lokalne i regionalne pijace uzglobljuju se u globalni buvljak prodanih duša. *Mainstream* neoliberalna doktrina to legitimizuje slobodom izbora na svetskom – jedinom pravom – tržištu (rada): dakle, („pošteno“, bez griže savesti) radim za onoga ko me više plati. Na tom tržištu u poslednje vreme je sve veća gužva: ponuda raste eksponencijalnim trendom, jer, sve veća ponuda prati opšti trend masovnog osiromašenja (većina zemalja drugog sveta tranzicionom pljačkom pretvorena je u zemlje trećeg sveta, a raste i jaz između tradicionalno razvijenih i nerazvijenih), pa cene izdaje, u skladu s teorijom, rapidno padaju.

Šta se nekad o tome uobičajeno mislilo? „Nacija može da preživi svoje budale, pa čak i ambiciozne. Ali nacija ne može da preživi izdaju iznutra. Neprijatelj pred vratima je manje strašan, jer je poznat i nosi svoju zastavu otvoreno, dok se izdajnik kreće slobodno unutar gradskih kapija; njegov lukavi šapat širi se svim ulicama i čuje se [...] u kuloarima vlade. Takav izdajnik nam se ne pojavljuje kao izdajnik, on priča glasom koji je žrtvama blizak i prijatan; njegovo lice i način odevanja sličan je njihovom i on oživljava onu pokvarenost koja leži duboko u srcu svakog čoveka. Izdajnik razara dušu nacije, podriva temelje grada, širi zarazu u telu politike, sve dok ona ne podlegne njegovoj bolesti. Manje se treba plašiti ubica – izdajnik je kuga!“ pisao je Ciceron pre dve hiljade godina. Šta se otada promenilo? Mnogo toga, naročito od kraja Drugog svetskog rata; što se, na primeru Engleske, može videti u knjizi *Značenje izdaje* nenadmašne Rebeke Vest.

Maksimalna količina i maksimalna brzina vrhunske su i (jedine) vrednosti; one zamenjuju svaku veštinu – i, dakako, vrlinu. Die Schnellen fressen die Langsamen (brzi proždiru spore) zapisala je 1997. Hajke Lajtšu-Feht u članku koji se zove: *Svi ćemo jednog dana biti Prvi*, definišući tako suštinu (turbo)kapitalističke ideologije.

Dakle: *što više, što brže!* To je jedino merilo uspeha. A da bismo bili uspešni moramo se *inkorporirati*: vlada je postala korporacija, partija je postala korporacija, i bolnica je korporacija, to je i škola, i naučnoistraživački institut, čak i crkva, vojska je profesionalna, plaćenička (soldati ubijaju za solde)... Ciljna funkcija korporacije je maksimalan profit. Dakle, škola više ne obrazuje i ne vaspitava, naučnici ne tragaju za istinom, vojnici ne brane zemlju, političari ne brinu o opštem dobru (smatra se da je državničko ponašanje atavizam prošlosti), sveštenici ne brinu o dušama vernika, ekonomija je postala nova religija, svi su u biznis sektoru u trci za maksimalnom dobiti. U svetu dominiraju tendencije zamene kulture zabavom (tj. zaboravom; ove reči imaju isti koren: zabit = zaboraviti), obuka zamenjuje obrazovanje, tehnike ubeđivanja (*preumljivanjem*) potiskuju, čak ukidaju nauku, a politička scena poprima sve više obeležja cirkusa i stočne pijace. Njihovim diskreditovanjem gubi se autonomija pojedinih društvenih sfera (politike, nauke, zdravstva, prosvete, sporta, medija, ...), srozava se njihov kvalitet, gubi se njihova autentičnost i razlog postojanja. Ličnosti postaju sve više individue (redukovane na funkciju poreskog obveznika i potrošača); međutim, sve manje je proizvođača koji bi mogli biti oporezovani i koji bi se svojim zaradama na tržištu potrošnih dobara pojavili kao nosioci efektivne tražnje. Padaju budžetski prihodi, pada tražnja; zato nastaju krize.

Gubi se *smisao egzistencije*, ljudi postaju suvišni: smatra se da u razvijenim zapadnim zemljama više od polovine onih koji sada stupaju u radno sposobno doba nikada neće dobiti posao.

Ideologija moderne je ubila Boga, ideologija postmoderne ubija čoveka. Njegov naslednik, „postčovek“ ili „natčovek“, po shvatanju „transhumanista“, biće bespolni *kiborg* ispunjen implantima (u Nemačkoj je već donet zakon o trećem polu), koji će se razmnožavati pomoću veštačke oplodnje, imajući pritom mogućnost da egzistira u raznim „telima“. Glavna težnja je – dostizanje (biološke i „digitalne“) besmrtnosti i stvaranje „superrazuma“, prema kome će čovek biti stvorenje nižeg reda.

Na potencijalnu opasnost za liberalnu demokratiju koju predstavlja upotreba novih biotehnologija koje se koriste u transhumanističke svrhe upozorio je, još pre deceniju i po, Fukujama. On skicira kratku istoriju čovekovih promena u shvatanju prirode: od Platonovog i Aristotelovog uverenja da ljudska bića imaju „prirodan kraj“ do ideala utopista i diktatora modernog doba koji žele da transformišu društvo u ideološke svrhe. Manipulisanje DNK-om potomaka jedne osobe, međutim, imaće duboke i potencijalno strahovite posledice po politički poredak, iako se to možda čini s najboljim namerama.

Izgubljen je time i *smisao razvoja*. Slabi su izgledi da za našeg života vidimo kraj svetske ekonomske krize. Kriza je faktički postala permanentno stanje na koje se treba privikavati. Tome služe različiti reality shows. Postmodernistička ideologija sve to relativizuje, sve vrednosti poravnava, i, dekonstruišući prošlost i sadašnjost, priprema nas za posthumanu (ili: posthumnu) budućnost.

U međuvremenu nam se stalno savetuje da treba da živimo u miru i stabilnosti. „Stabilnost“ ovde stoji kao eufemizam za „kontrolu“. U novogovoru, dakle, „stabilnost“ može da znači (i najčešće znači): sve je pod kontrolom! Tačnije: pod *našom* kontrolom. To je suština i starog i novog imperijalizma. U starom imperijalizmu,

kontrola se vrši direktno (primenom tvrde sile; kopnenom invazijom, na primer) a u slučaju novog, tzv. ekonomskog imperijalizma mnogo suptilnije: primenom *naj-evski* definisane (reč je o Džozefu Najju) – meke i pametne sile. Ekonomski imperijalizam se javlja kada jedna zemlja kontroliše drugu i koristi potrebne resurse za tu kontrolu. Ideološko *opravdanje* kontrolora glasi: to je jeftinije za zemlju-žrtvu, stoga ona „dozvoljava“ da bude kontrolisana. Kritičko *osporavanje* kontrolisanih: zemlja-žrtva uvek ima mogućnost da kaže „ne“, nema dugoročnog rešenja, tj. održivosti ekonomskog imperijalizma, jer dominacija traje dok traju resursi koji se koriste za kontrolu. Sa stanovišta interesa imperijalne sile rešenje je: učiniti zemlju-žrtvu zavisnom od resursa „kontrolora“, na primer, *zaduživanjem*. (Klasična okupacija je mnogo rizičnija i skuplja.)

Aktuelan je (i paradigmatičan) slučaj grčkog dužničkog ropstva. Janis Varufakis, bivši grčki ministar finansija, 6. februara 2015, sažeo je problem u jednoj rečenici: „Zbunjen i brljiv politički personal, *negirajući sistemsku prirodu krize* sledi politiku sličnu tepih-bombardovanju ponosnih evropskih nacija da bi ih tobož spasao.“

Pred našim očima „stari poredak“ se mrvi (ili je već u razvalinama) pred silama arogancije (*Mi pravimo istoriju!*) i cinizma (eksperiment dekonstrukcije). U sve snažnijem procesu desuverenizacije, tj. istorijske desubjektivizacije, brojčano mali i ekonomski nemoćniji narodi postaju objekt („zamorčići“) „novog“ poretka: „Tekuća politika Evrope vodi je raspoređivanju. Najgori scenario krize je kosovizacija Grčke, Španije, Irske, Portugalije, Italije itd. u protektorate koji koriste evro, pod namesništvom evropskog komesara i lokalnih kleptokrata, s omladinom kao jedinim značajnim izvoznim artiklom.“ Ovim je rečima Varufakis predskazao krajem 2014. postkrizni razvoj Evrope i Grčke ukoliko izostane radikalni iskorak iz najteže finansijske i ekonomske krize od Drugog svetskog rata.

Ima li još u tom sumornom svetskom pejzažu izgleda za različitost i raznolikost, za univerzalna načela i pravila, za opšte vrednosti, za male, slabe i siromašne, „talantljive a nešćastljive“? *Pesimisti* ih ne vide (jer, kako opštu sudbinu tumači Vajldov tkač: „U ratu, jaki od slabih prave robove, a u miru to čine bogati od siromašnih“), *optimistički* ozarena lica sciјenticista i tehnobirokrata propovedaju bezrezervnu veru u neminovnu svetlu budućnost. *A realisti?* Oni – suču rukave!

LITERATURA

- Vest, R. (2013). *Značenje izdaje*. Beograd: Algoritam, prev. Ana Selić. (Rebecca West. *The Meaning of Treason*, 1945, 1946, 1947; New York 1964)
- Ocić, Č. (ur.) (2014). *Moguće strategije razvoja Srbije*. Beograd: SANU. (Časlav Ocić, ed., *Possible Strategies of Serbia's Development*, Belgrade 2014)
- Ocić, Č. (2015). *Ka obali plovi: strategološka razmatranja*. Beograd: Društvo za privrednu istoriju (Časlav Ocić, *Sailing toward the Shore: Strategologic Considerations*, Belgrade 2015)
- Bodrijar, Ž. (2007). *Duh terorizma*. Beograd: Arhipelag, prev. Dejan Ilić. (Jean Baudrillard. *L'Esprit du terrorisme*, 2002 / *The Spirit of Terrorism*, 2002)
- Fukuyama, F. (2002). *Our Post-Human Future: Consequences of the Biotechnology Revolution*. New York: Picador.

- Han, B-Č. (2015). *Premoreno društvo*. Novi Sad: Adresa, prev. Damir Smiljanić. (Byung-Chul Han. *Müdigkeitsgesellschaft*, Berlin 2010; *The Burnout Society*, 2015)
- Kant, I. (1902). *Pädagogik* (1803). In: *Kants Gesammelte Schriften*, Berlin: Vol. VII, de Gruyter.
- Leitschuh-Fecht, H. (1997). Jeder will der erste sein. *Die Zeit*, № 39, (19. 9. 1997).
- Naj, Dž. S. (2012). *Budućnost moći*. Beograd: Arhipelag, prev. Anika Krstić. (Joseph S. Nye Jr. *The Future of Power*, New York 2011)
- Negri, A. (1991). *Marx Beyond Marx: Lessons on the Grundrisse*. Autonomedia, New York.
- Negri, A. (1989). *The Politics of Subversion*. London: Polity Press.
- Oppenheimer, F. (1935). *System der Soziologie*. Jena: t. 4.
- Rifkin, J. (1995). *The End of Work: The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era*. New York: G. P. Putnam's Sons.
- Savijano, R. (2010). *Gomora*. Beograd: Geopoetika, prev. Anđela Arsić. (Roberto Saviano. *Gomorra* Milano, 2006; in English 2008)
- Truman, H. S. Senate Speech, *US Week*, July 5, 1941.

Časlav Ocić

Serbuan Academy of Sciences and Arts

CRISIS OF MEANING: END OF WORK OR NEW SLAVERY?

SUMMARY

Does humanity go towards a society without work? Whether due to robotization, the global economic crisis, and rising unemployment, and the work also (as well as history, geography, the state, the nation, family, religion, ideology...) will come to an end? What is the relationship of work and looting? Work and war? How general commercialization and corporatization affect the work? Whether new economic imperialism or new slavery is on the horizon? Neo-feudalism? Neo-mercantilism? What is the future of postmodernist experiment of deconstruction?

Key words: work, globalization, world economic crisis, automation, unemployment, cyborg, crime